

Ірина ПРИМАЧИК,
*студентка Національного
університету «Києво-Могилянська
академія»*

ЛЮДИНА, ЯКА РОЗУМІЄ ГОБІТІВ

Ось портрет чоловіка літнього віку - сиве коротке волосся, люлька у роті і ледь помітна усмішка, що надає його образу легкого відтінку таємничості. Таким ми уявляємо собі Джона Рональда Руела Толкієна - англійського вченого, філолога, письменника-фантаста, відомого нам переважно своїм грандіозним романом-трилогією «Володар Перснів», що викликав появу цілого культу, руху так званих толкієністів. Протягом ось уже 60 років вона займає почесне п'яте місце у списку найчитабельніших книжок світу, її прочитали «сильні світу цього», зокрема президент Угорщини Арпад Гьонц (у минулому перекладач Толкієна) і королева Данії Маргрет II, яка саме під впливом «Володаря Перснів» стала широкою християнкою.

Насправді цю людину ніхто і ніколи не знав за цим іменем. Для родичів він був просто Рональдом, для шкільних друзів - Джоном Рональдом. В Оксфордському університеті, де він спочатку навчався, а потім викладав, мав прізвище Толерс, а коли він став літературною знаменитістю, його звали на американський манер за ініціалами. Отож, Джон Рональд Руел Толкієн (1892-1973 рр.), він же Дж. Р. Р. Т., народився 3 січня 1892 року у Блумфонтейні (Південна Африка). Хлопчиком було трохи більше трьох років, коли мати забрала його і молодшого брата Гіларі до Англії поправити здоров'я. Батько мав приїхати пізніше, та на початку 1896 року він помер від ревматичної лихоманки. Мейбл Толкієн, залишившись сама із двома маленькими дітьми, прийняла католицизм, чим відвернула від себе майже всіх родичів (англіканського віросповідання) і друзів (ті здебільшого були баптистами). Вона знала латину, французьку, німецьку, гарно малювала і грала на фортеп'яно - отож могла давати приватні уроки. У Мейбл був надзвичайний педагогічний талант, і вона прекрасно підготувала хлопчиків до навчання у найпрестижнішій школі Бірмінгема. Саме вона заохотила Рональда вивчати мови і саме їй він зобов'язаний тим, що зрештою, перемігши на конкурсі, забезпечив собі у 1903 році можливість навчатися за рахунок держави. У листопаді 1904 р. Мейбл Толкієн помирає. Рональд і його молодший брат Гіларі лишилися під опікою священника Френсіса Моргана і завдяки йому . закінчили школу, а Рональд зміг продовжити навчання в Оксфорді на факультеті англійської мови і літератури. Він спеціалізувався з історії мови: давня і середньоанглійська. До цього часу він володів латиною і грецькою, вільно розмовляв французькою і німецькою, але справжнім відкриттям для нього стали готська, давньоанглійська, давньоісландська і фінська. Ще у школі він заснував перше у своєму житті філологічне товариство «Чайний клуб чотирьох». Схильність Толкієна до творення таких спілок далася взнаки і в Оксфорді, і саме оксфордський клуб «Інклінги» зіграв величезну роль у його творчості. Туди входили колеги-викладачі, а також літератори, серед яких був і Клайв Льюїс. Клуб був літературним, і перші розділи «Володаря Перснів» оцінювали саме його члени. Цікаво, що перед початком першого оксфордського триместру Толкієн поїхав до Швейцарії і перед від'їздом назад купив там кілька художніх листівок, серед яких була репродукція картини німецького художника І. Мадленера, що називалася «Гірський дух» і зображувала сивобородого старця у крилатому круглому капелюсі і довгому плащі, що сидить серед гір на величезному камені під старою сосною і годує білого оленя. Толкієн зберіг цю листівку і багато років по тому написав на конверті, у якому вона зберігалася: «Походження Гандальфа». Влітку 1914р. Рональд побував на канікулах на Корнуольському узбережжі. Так у його творі-фантазії з'явилося море, тоді ж був написаний його перший міфологічний твір «Подорож Еарендела Вечірньої Зірки». У 1914 р. після вступу Англії до Першої світової війни разом із двома друзями зі шкільного клубу він записався до Ланкаширського стрілецького полку. Віршів він писав усе більше, і у них стали вимальовуватися обриси казково-міфологічної країни Валінор, осяяної не сонцем і не місяцем, а саявом двох дерев. Живуть там, здавалося, ельфи, і мова у них... ельфійська. Він запропонував ці вірші одному лондонському видавництву, але вони були відхилені з обуренням: гарненькі собі розваги у молодого католика у критичні для країни часи! У війні загинуло двоє із славнозвісної четвірки. Незадовго до смертельного поранення один із них послав Рональду листа, у якому писав: «Нехай благословить тебе Господь, мій любий Джоне Рональд!

Те, що намагався сказати я, вдається сказати тобі набагато пізніше, коли мене вже не буде на цім світі». Рональд пише «Книгу забутих легенд», яку присвячує «Англії, моїй країні». Після демобілізації він працює в Оксфорді над складанням Великого тлумачного словника англійської мови, і у Лідському університеті - спочатку викладачем, а потім професором англійської мови. У 1925 році він опублікував свій переклад однієї з легенд «артурівського циклу» - «Сер Гавейн і Зелений лицар». Улітку того ж року Толкієна запрошують в Оксфорд професором англосаксонської мови. У свої 34 роки Толкієн уже має родину, що складається з дружини Едіт Брег, трьох синів і дочки Прісцилли. Засобів на життя не вистачало. Втім, ночами, коли денні турботи відходили на другий план, Толкієн продовжує дивну роботу, почату ще у студентські роки, - літопис чарівної країни. Перші начерки датовані 1914 роком. Ще під час навчання в Оксфорді, в одному із давніх англосаксонських текстів він наштовхнувся на дивну фразу: «Сяючий Еарендел, найсвітліший із ангелів, що його послано було до людей у Середній Світ». Так Еарендел пізніше став Еарендиллом, одним із легендарних героїв толкієнівського світу, що повернув богам (Валарам) дорогоцінний Сильмарил і був посланий ними освітлювати землі людей, перетворившись на вечерню зірку. Відтак Середній Світ став тим самим Середзем'ям, де мешкають персонажі «Гобіта», «Володаря Перснів» та великого циклу міфів і легенд Середзем'я «Сильмариліона», де вперше виникає історія трьох украдених із раю земного, країни Валінор, чарівних діамантів, Сильмарилів. Цей твір - власне, спроба художнього переосмислення і сюжетної інтерпретації першого розділу біблійної Книги Буття: саме звідти взяли у Середзем'ї гноми, а також орки, дракони, тролі й інша погань, не говорячи вже про самого Володаря Перснів. Гноми - плід діяльності одного із деміургів, дуже нетерплячого: він ніяк не міг дочекатися, коли ж нарешті Вседержитель когось створить. Отож цей деміург створив істот міцних, кремезних і завзятих, добре пристосованих до боротьби зі злом, проте дещо неповоротких. Він не подумав, що не у його силах дарувати їм волю, і так би лишилися гноми големами, якби Вседержитель не змилостивився і не дозволив існування гномів за умови, якщо вони поки що житимуть у гірських надрах. Зло у Середзем'ї існувало споконвіків: прабатько його, спершу наймогутніший із деміургів Мелкор, теж був співучасником задуму творення світу, але через свою пиху, гордість і свавілля назвався сам єдиним князем світу цього, розвівши на землі всяку погань. Одним із наймерзотніших його творінь були орки - зіпсуті стражданням і чарами ельфи. Йогс» головний помічник Саурон належав до числа молодших деміургів і спочатку був лише тінню Мелкора, пізніше ставши його наступником. Отож коли Середзем'я ще перебувало у п'ятмі, а Валінор опромінювало сяйво двох дерев, туди переселилися благо[родні ельфи на чолі із майстровитим Феанором, який виготовив три діаманти - Сильмарили, що увібрали в себе світло дерев і стали яскравішими за зірки. Вони не давали спокою Мелкору, який, жадаючи Світла лише для себе, спочатку хотів викрасти дерева, але це було неможливо. Аж ось раптом йому відкрився шлях до недосяжного - викрасти персні, таким чином погасити Світло і залишити його лише собі.

І шлях цей відкрив Феанор, який щиро любив справу рук своїх. Передусім Мелкор знайшов собі спільницю - дитя мороку на ім'я Унголіант, що мала подобу величезної павучихи. Під час свята прокралися вони удвох до світлоносних дерев, і Мелкор простромив їх чорним списом, а Унголіант висмоктала життєдайне сяйво. Сильмарили ж були сховані від чужого ока у палаці Феанора; тим легше було Мелкору їх викрасти. У всесвітній п'ятмі, що настала, він перенісся на північ Середзем'я, спорудивши там неприступну вежу Тонгородрим, і сів там на чорному троні, який вінчала залізна корона із трьома Сильмарилами. З того часу він став іменуватися Морготом, що ельфійською означає «чорний супостат». Саме так назвав його розлючений Феанор, який із синами і родичами дав страшну клятву повернути Сильмарили за будь-яку ціну. Звідси починається вже не міфологічна, а легендарна передісторія Середзем'я і власне «Володаря Перснів». Одне за одним знищують Моргот і Саурон царства ельфійського краю, і лише синові смертного рицаря і ельфійської царівни Еарендилу вдається при світлі забраного у Моргота людською рукою Сильмарила допливти до Валінора і вимолити порятунок для Середзем'я. Моргот був навіки знищений, але Саурону вдалося уникнути цієї долі. Так завершується Перша епоха Середзем'я. «Сильмариліон» теж закінчено, епілог уже дописаний набагато пізніше, у 20-і роки, а між ним і Давньою Порою існувала порожнеча. І тут Толкієн почав усіяко поширювати версію про те, що одного разу серед ночі йому впав у вічі в одному екзаменаційному творі чистий аркуш, і він нібито візьми та й напиши на ньому: «У землі була нора, а у норі жив та був собі гобіт». Так виникла повість-казка «Гобіт, або Мандрівка за Імлисті гори», вперше опублікована у 1937р. і перекладена українською у 1992р. Олександром Мокровольським. Сама назва «гобіт» - сполучення двох слів: ho(mo) [лат.] - людина + (ra)bbit [англ.] - «кролик». Отож жив собі та й жив наш Більбо Торбінс у своїй затишній нірці, чаї розпивав...аж доки пройшов якимсь ранком повз його будиночок один чарівник з довгою бородою. І пішло-поїхало. Гноми наскочили! Дим коромислом! І вирушив Більбо... Куди? Звісно, до Середзем'я. Успіх «Гобіта» був приголомшливий, і видавництво замовляє продовження. І тоді Толкієн пише «Володаря Перснів»: ті, хто просили більше інформації про гобітів, отримали її, але їм довелося довго чекати: створення трилогії тривало з 1936 до 1949р. Трилогія була опублікована і мала колосальний успіх, що дуже здивувало автора і видавця, адже останній очікував на великі втрати і опублікував книгу лише тому, що особисто йому вона дуже сподобалася і він схотів порадувати свого друга. Саме тому книга була поділена на три частини, щоб збитки не були завеликими. Жанр «Володаря» не визначений дотепер... Тут є високий епос, і священний переказ, і поезія, і простий сільський гумор, і притча, і лицарський роман. Деякі дослідники пропонують термін «лінгвістична епопея» - відомо, що основою стали винайдені автором ельфійські прислівники, а також давньоанглійська, давньоісландська, фінська мови. Іноді його називають одним із перших романів у жанрі «фентезі», для інших він схожий на народний епос, що захоплює, пригодницький фільм чи фантастичну комп'ютерну гру «квест» за сюжетною інтригою і схемою...

Після смерті дружини у 1971 р. Толкієн повертається до Оксфорда, але незабаром після нетривалої, але важкої хвороби помирає 2 вересня 1973 р. Усі його роботи після 1973р. були видані його сином Кристофером. Проте «Володар Перснів», як і раніше, досі залишається бестселером (а особливо після його екранізації) і любов до

Толкієна у світі не гасне. Трилогія передруковувалася і передруковується в Англії і США майже щороку, навіть частіше. Першим її перекладом був голландський (1956р.), далі шведський, польський, датський, німецький, італійський, французький, японський, фінський, норвезький, португальський, угорський, ісландський тощо. Було опубліковано навіть варіант скороченого перекладу першої частини видавництвом «Дитяча література» у 1982 році. А в 1977 році англійський літератор і друг Толкієна Гамфрі Карпентер опублікував життєпис автора.

Але, крім «Володаря Перснів», у Толкієна є й інші світи, менш відомі нашому читачеві, але не менш цікаві. Зокрема, такою є повість «**Фермер Джайлз із Гема**» - пародія на історичні хроніки і такі пам'ятки середньовічної європейської літератури, як «Беовульф» та «Сер Гавейн і Зелений лицар». Тут нікчемний король носить благозвучні імена римських пап та імператорів, а ледачого собаку звать Гарм - у норвезькій міфології це ім'я пса, що стереже ворота пекла. Окрім того, хто схоче, може побачити у повісті і самопародію: Толкієн пародіює свої власні твори. Так, порівняймо хоча б зустріч фермера та його боягузливої кобили із драконом та епізод із «Гобіта», коли Більбо опиняється у печері крилатого чудовиська Смогу.... І таких епізодів можна назбирати тут багатенько. Тож бажаємо приємного читання!

Історію про фермера можна знайти у таких російських виданнях:

1) Приключения Тома Бомбадила и другие истории: Сборник / Пер. с англ., составитель О. Неве. - СПб.:Академический проспект, 1994.

2) Дж. Р. Р. Толкиен. Фермер Джайлс из Хэма, или, на простонародном языке, Возвышенные и удивительные приключения фермера Джайлса, господина Ручного Ящера и короля Малого Королевства / Пер. с англ. Г. Усовой. // Сказки английских писателей. - Л: Лениздат, 1986.

3) Дж. Р. Р. Толкин. Фермер Джайлс из Хэма / Пер. Г. Абрамян. - Петродворец: Малоэмногопрофил. предприятие «Петербург», 1991.

4) Дж. Р. Р. Толкин. Фермер Джайлс из Хэма // Когда-то тому назад... Сказки английских писателей [Для детей]: Сборник / Составитель В. А. Симоновский; Авт. примеч. А. В. Слобожан. Худож. М. А. Гаврилов. - СПб.: Союзтеатр, 1991.

Українською мовою повість досі перекладена не була.

Серед творів Толкієна наразі опубліковані:

The Hobbit («Гобіт», 21 вересня 1937);

The Lord of the Rings («Володар Перснів», перші дві книги опубліковані у 1954 (29 липня і 11 листопада), третя - 20 жовтня 1955);

Leaf by Niggle («Лист Нігтла», 1945);

Farmer Giles of Ham («Фермер Джайлз із Гема», 1949);

The Homecoming of Beorhtnoth («Повернення Б'єртнота», 1953);

Smith of Wootton Major («Коваль з Великого Вуттона», 1967);

The Adventures of Tom Bombadil («Пригоди Тома Бомбадила», 1962);

The Road Goes Ever On («Дорога далеко спішить», 1967).

Після смерті автора вийшли:

The Silmarillion («Сильмариліон», 1977);

Unfinished Tales («Незавершені сказання», 1980);

Finn and Hengest («Фін і Хенгест», 1982);

Mr. Bliss («Містер Бліс», 1982);

Roverandom («Роверандом», 1998);

The Father Christmas Letters («Листи Діда Мороза», 1976);

Guide to the Names in the Lord of the Rings («Посібник із перекладу власних назв у Володарі перснів», 1975).

Також існує цикл The History of Middle-earth («Історія Середзем'я»), що має дванадцять томів, які наполовину складаються із коментарів сина Толкієна Крістофера:

The Book of Lost Tales («Книга забутих легенд» (перший том вийшов у 1983, другий - у 1984);

The Lays of Beleriand («Балади Белеріанда», 1985);

The Shaping of Middle-earth («Окреслення обрисів Середзем'я», 1986);

The Lost Road and Other Writings («Втрачений шлях та інші історії», 1987);

The Return of the Shadow («Повернення тіні», 1988);

The Treason of Isengard («Зрада Ізенгарда», 1989);

The War of the Ring («Війна персня», 1990), Sauron Defeated («Саурон переможений», 1992);

Morgoth's ring («Кільце Моргота», 1993);

The War of the Jewels («Війна каменів», 1994);

The Peoples of Middle-earth («Народи Середзем'я», 1996).

Крім того, він переклав із середньоанглійської на сучасну англійську:

Sir Gawain and the Green Knight («Сер Гавейн і Зелений лицар»);
Pearl («Перлина»);
Sir Orfeo («Сер Орфео»).

У 1922 р. вийшов A Middle English Vocabulary («Словник середньоанглійської мови»);
У 1983 р. вийшов збірник The Monsters and the Critics & other Essays («Монстри та критики й інші есе»);
У 1979 р. були видані Pictures by J. R. R. Tolkien («Малюнки Дж. Р. Р. Толкієна»);
У 1981 р. - The Letters of J. R. R. Tolkien («Листи Дж. Р. Р. Толкієна»).

Отакі вони — гобіги.
Малюнок Дж. Р. Р. Толкієна.

